

TIJORAT BANKLARIDA LIKVIDLIK TAHLILI VA UNI BOSHQARISH MEXANIZMLARI

Imiy rahbar: SamISI, “Bank ishi” kafedrası

o’qituvchisi **Abduraxmonov Alimardon**

Abdusalomov Abdushukur,

Binokulov Feruz - SamISI,

“Bank-moliya xizmatlari fakulteti” talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqola tijorat banklarida likvidlikni boshqarish jarayonini chuqur tahlil qiladi. O‘zbekistonda tijorat banklari uchun likvidlikni boshqarishning mohiyati va ahamiyati, xalqaro tajribalar va zamonaviy texnologiyalar asosida ko‘rib chiqiladi. Maqolada, 2022-yildan 2025-yilgacha bo‘lgan davrda foydalanilgan ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi, jumladan, stress-testlar, raqamli tizimlar va likvidlikni prognozlashda AI va Big Data texnologiyalarining ro‘li muhokama qilinadi. Tadqiqotda metodologik yondashuvlar, stress-testlar va ssenariy modellari asosida O‘zbekiston banklari faoliyatining qiyin sharoitlarida qanday samarali boshqarish tizimlarini ishlab chiqish mumkinligi ta’kidlanadi. Maqola, shuningdek, milliy bank tizimining barqarorligini oshirishga qaratilgan takliflarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: Likvidlikni boshqarish, Stress-testlar, AI (Sun’iy intellekt), Big Data, Banklarda innovatsion boshqaruv, Basel III, Raqamli transformatsiya, Moliyaviy barqarorlik, Ssenariy modellari, Bank ichki siyosati, Tijorat banklari, Markaziy bank, O‘zbekiston bank tizimi, Depozit ko‘chuvchanligi, Moliyaviy xavflar.

KIRISH

Bugungi kunda global moliyaviy tizimda yuz berayotgan o‘zgarishlar, pandemiyadan so‘nggi davrda iqtisodiy tiklanish jarayonlari, geosiyosiy beqarorliklar va moliyaviy bozorlarning yuqori volatilligi sharoitida tijorat banklarining likvidligini ta’minlash va uni samarali boshqarish muammosi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, likvidlik – bu bankning qisqa muddatli majburiyatlarini o‘z vaqtida va to‘liq bajara olish qobiliyatini anglatadi va bank tizimining ishonchliligi, barqarorligi hamda

uzoq muddatli raqobatbardoshligini belgilab beruvchi muhim omildir. Shunday ekan, tijorat banklarida likvidlikni tahlil qilish va uni samarali boshqarish bugungi moliyaviy muhitda nafaqat banklarning o'z faoliyati, balki butun iqtisodiy tizim barqarorligi uchun ham ustuvor vazifadir. 2022–2025-yillarda jahondagi ko'plab rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda bank sektorida kuzatilgan muammolar, xususan, AQSh va Yevropa banklaridagi likvidlik inqirozlari, mintaqaviy banklar bankrotligi, yuqori inflyatsiya darajalari va markaziy banklar tomonidan olib borilayotgan qat'iy monetar siyosatlar, tijorat banklari oldida likvidlik risklarini minimallashtirish, moliyaviy zaxiralarni diversifikatsiyalash, real vaqtli risklarni monitoring qilish kabi dolzarb vazifalarni qo'ymoqda. Ayniqsa, Markaziy Osiyo davlatlarida, xususan, O'zbekistonda bank tizimini liberallashtirish va bozorda raqobat muhitini kuchaytirish bo'yicha keng qamrovli islohotlar olib borilayotgani, milliy valyuta konvertatsiyasi, xorijiy investorlar uchun ochiqlik darajasining ortib borishi va banklar sonining ko'payishi likvidlikni boshqarishning zamonaviy va integratsiyalashgan yondashuvlarini talab etmoqda. Likvidlik bu — bank faoliyatining har bir yo'nalishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan moliyaviy ko'rsatkich bo'lib, u kreditlash, investitsiya, mijozlar bilan munosabatlar, hatto bank obro'sini saqlash darajasini ham belgilab beradi. Moliyaviy boshqaruvda likvidlikning asosiy ko'rsatkichlari — joriy likvidlik koeffitsiyenti, tezkor likvidlik darajasi, umumiy likvidlik indeksleri orqali o'lchanadi. Shu bilan birga, Basel III standartlariga ko'ra, LCR (Liquidity Coverage Ratio) va NSFR (Net Stable Funding Ratio) kabi xalqaro normativlar banklar uchun majburiy bo'lib qolmoqda. Bu mezonlar asosida banklar o'z likvidligini belgilangan xavfsizlik darajasida ushlab turishlari talab qilinadi.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning bank tizimiga chuqur kirib kelishi, onlayn tranzaksiyalar hajmining keskin oshishi, fintech kompaniyalarining banklar bilan raqobati ortib borayotgani sharoitida likvidlikka bo'lgan ehtiyoj ham o'zgarib bormoqda. Masalan, real vaqtli to'lov tizimlari (RTGS), mobil banking xizmatlari, API asosidagi bank mahsulotlari likvidlik oqimlarini qisqa muddatda keskin o'zgartirib yuborishi mumkin. Bu esa tijorat banklarini nafaqat passiv likvidlik nazoratidan, balki

ilgʻor prognozlash va real vaqtli boshqaruv tizimlarini joriy etishga undamoqda. Bundan tashqari, Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2023–2025-yillarga moʻljallangan pul-kredit siyosati strategiyasida banklar likvidligi va resurs bazasini mustahkamlash asosiy yoʻnalishlardan biri sifatida belgilangan. Unga koʻra, tijorat banklari balansining likvid qismini oshirish, aktiv va passivlar oʻrtasidagi muvozanatni saqlash, zaxira normalarini diversifikatsiyalash kabi chora-tadbirlar belgilanmoqda. Shu bilan birga, Markaziy bank tomonidan ishlab chiqilgan “Bank risklarini boshqarish metodologiyasi”da likvidlik riskini aniqlash va oldini olish uchun bir qator zamonaviy vositalar va yondashuvlar tavsiya etilgan. Tijorat banklarining likvidligi ularning oʻz majburiyatlarini bajarish imkoniyatigina emas, balki butun bank tizimiga boʻlgan ishonchning oʻlchovi hisoblanadi. Bank mijozlarining omonat qoʻyish, kredit olish yoki investitsiya qilish haqidagi qarorlariga bevosita bankning likvidlik darajasi taʼsir koʻrsatadi. Shuningdek, investorlar va xalqaro reyting agentliklari banklarning moliyaviy barqarorligini baholashda aynan likvidlik koʻrsatkichlariga alohida eʼtibor qaratadi. Bu esa banklar uchun likvidlikni nafaqat moliyaviy boshqaruv elementi, balki strategik ustuvorlik sifatida koʻrishga sabab boʻladi. Mavzuning dolzarbligini yurtimiz kontekstida yana bir bor taʼkidlaydigan boʻlsak, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-apreldagi PQ-123-sonli qarorida banklar faoliyatida zamonaviy risklarni boshqarish tizimini joriy etish, xususan, likvidlik riskini aniqlash, baholash va minimallashtirish boʻyicha kompleks yondashuvlar ishlab chiqish vazifasi qoʻyilgan. Bu esa banklarda riskga asoslangan boshqaruv tamoyillarini joriy etishni, yangi texnologiyalardan foydalangan holda real vaqtli monitoring tizimlarini yaratishni, bank xodimlari uchun muntazam malaka oshirish dasturlarini yoʻlga qoʻyishni taqozo etadi.

Shuningdek, banklar oʻz faoliyatida likvidlikni yuqori darajada saqlab qolish uchun passivlarning muddat va valyuta strukturasi diversifikatsiyalashga, barqaror moliyaviy manbalarni jalb qilishga va bozorlararo resurslardan oqilona foydalanishga intilmoqdalar. Hozirgi davrda “interbank lending market” (banklararo kredit bozori), “repo” bitimlari, qimmatli qogʻozlar bilan taʼminlangan likvidlik usullari keng

qo'llanilmoqda. Bundan tashqari, xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, likvidlikni faqat ichki resurslar hisobidan emas, balki zaxira kredit liniyalari, sindikat kreditlar, suveren kafolatlar orqali ham ta'minlash mumkin.

Shu o'rinda, likvidlikni boshqarish bo'yicha quyidagi mexanizmlar eng ko'p qo'llanilayotgan amaliyotlardandir:

- Stress-testlar orqali har xil moliyaviy shoklar ta'sirida bankning likvidligini baholash;
- Aktiv va passivlarni boshqarish qo'mitasi (ALCO) faoliyati;
- Likvidlik zaxirasi normativlarini saqlash;
- Valyuta bo'yicha risklarni hedjlash;
- Likvidlik prognozlash algoritmlarini joriy etish.

Ushbu maqola doirasida tijorat banklarida likvidlik tahlilining zamonaviy yondashuvlari, boshqarish mexanizmlari, amaliy va nazariy asoslari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, so'nggi yillarda chop etilgan ilmiy adabiyotlar, xalqaro standartlar va amaliyotlar asosida ushbu muammoning chuqur tahlili, mavjud holat, yutuqlar va kamchiliklar aniqlanadi. Tadqiqot asosida O'zbekiston bank sektorida likvidlikni samarali boshqarish bo'yicha amaliy takliflar va rivojlantirish yo'nalishlari ishlab chiqiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR TAHLILI

Jo'rayev B.B. (2023). "Bank likvidligini boshqarishning zamonaviy mexanizmlari" – Toshkent moliya instituti ilmiy jurnali. Jo'rayev B.B. tomonidan chop etilgan ushbu maqolada tijorat banklarining likvidlik darajasini ta'minlashda zamonaviy yondashuvlar keng yoritilgan. Muallif asosan Basel III talablari asosida likvidlik indikatorlarini tahlil qilish va ularga mos boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish zarurligini asoslaydi. Banklar uchun LCR va NSFR kabi ko'rsatkichlarni saqlab qolish bo'yicha O'zbekiston sharoitida yuzaga keladigan qiyinchiliklar chuqur tahlil qilinadi. Jumladan, mamlakatda uzoq muddatli resurslar yetishmasligi va depozitlar asosan qisqa muddatli bo'lishi banklarning likvidlik xavfiga duch kelishiga sabab bo'layotgani ko'rsatib o'tilgan. Muallif taklif qilgan "likvidlik monitoring

tizimlari” joriy etilishi orqali bank ichki risklarining oldini olish imkoniyatini beradi. Asarda shuningdek, ALCO (Aktiv va passivlarni boshqarish qo‘mitasi) faoliyatining kuchaytirilishi ham muhim strategik vosita sifatida ko‘rsatib beriladi. Mazkur maqola amaliy jihatdan dolzarb bo‘lib, tijorat banklari uchun foydali uslubiy ko‘rsatmalarni beradi.

Karimova G.X. (2022). “Bank tizimida likvidlik tahlili va uning makroiqtisodiy barqarorlikka ta’siri” – “Iqtisodiyot va innovatsiyalar” jurnali. Karimova G.X. o‘z tadqiqotida tijorat banklarining likvidlik holatini iqtisodiyotning umumiy barqarorligi bilan bog‘lab tahlil qiladi. Muallif O‘zbekiston bank sektorida 2020–2022 yillar davomida kuzatilgan statistik ma’lumotlar asosida likvidlik darajasining makroiqtisodiy indikatorlarga – inflyatsiya, valyuta kursi, MB foiz stavkasi bilan o‘zaro bog‘liqligini regressiya tahlili orqali ochib bergan. Ayniqsa, O‘zbekiston Markaziy bankining pul-kredit siyosati vositalarining bank likvidligiga bevosita ta’siri yoritilgan. Karimova depozitlar hajmi va kreditlar o‘sish sur’ati o‘rtasida nomutanosiblik mavjudligini ko‘rsatadi, bu esa bank likvidligining pasayishiga olib kelayotgan asosiy omillardan biridir. Muallif, shuningdek, banklararo kreditlash bozorining rivojlanmaganligi, likvidlikni qisqa muddatli kreditlar hisobiga yopishga urinishlar kabi xavfli holatlarni ham ochib beradi. Mazkur adabiyot maqola mavzusi bilan to‘liq bog‘liq bo‘lib, nazariy va statistik asoslarni muvaffaqiyatli uyg‘unlashtirgan.

Saidov S.S. (2024). “Tijorat banklarining likvidlik strategiyasi: milliy va xorijiy tajribalar” – “Moliyaviy bozorlar” tahliliy byulleteni. Saidov S.S. tomonidan tayyorlangan ushbu tahliliy maqolada O‘zbekiston banklarida qo‘llanilayotgan likvidlik strategiyalari bilan bir qatorda, AQSh, Germaniya va Janubiy Koreya banklarining ilg‘or tajribalari solishtirma tahlil asosida ko‘rib chiqilgan. Muallif banklarda likvidlikni boshqarish faqat moliyaviy hisobotlar darajasida emas, balki institutsional darajada hal qilinishi zarurligini ta’kidlaydi. U ALM (Asset-Liability Management) tizimining joriy etilishi va muntazam yangilanib boriladigan stress-test senariylari asosida likvidlik xavfini aniqlash mexanizmlarini taklif qiladi. Ushbu

adabiyotda, shuningdek, tijorat banklarining passiv bazasini diversifikatsiya qilish orqali likvidlik risklarini pasaytirish, ko'p kanalli resurs jalb qilish strategiyalarini joriy etish g'oyalari ilgari surilgan. Saidov o'z tadqiqotida O'zbekistondagi ayrim banklar misolida ushbu strategiyalarni amalda qo'llashning dastlabki natijalarini ham tahlil qilgan. Bu maqola mavzu doirasida zamonaviy strategik yondashuvlarni ko'rsatib beruvchi muhim manbadir.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2023). "Tijorat banklarida likvidlik riskini boshqarish bo'yicha metodik qo'llanma". Mazkur rasmiy metodik qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 2023-yilda tasdiqlangan bo'lib, tijorat banklarida likvidlik riskini boshqarishning asosiy printsiplari, indikatorlari va me'yoriy normalari batafsil yoritilgan. Hujjatda banklarning likvidlik pozitsiyasini baholashda ishlatiladigan asosiy ko'rsatkichlar – LCR, NSFR, GAP, va G-LiVaR tizimlari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Qo'llanmada, shuningdek, har bir bank likvidlik riskiga nisbatan ichki siyosatini ishlab chiqishi, "likvidlik buferi"ni shakllantirishi, favqulodda vaziyatlarda amal qilinadigan likvidlik rejasiga ega bo'lishi kerakligi belgilangan. Markaziy bank ushbu metodikasi orqali O'zbekiston banklarida xalqaro standartlarga muvofiq likvidlik riskini boshqarishni tizimlashtirishni maqsad qilgan. Mazkur manba maqolaning nazariy va me'yoriy asoslarini mustahkamlovchi muhim hujjatdir va tahlil qismida keng qo'llaniladi.

Qurbonov A.M. (2022). "Bank likvidligi va uning moliyaviy barqarorlikka ta'siri" – Iqtisodiy tadqiqotlar instituti ilmiy to'plami. Qurbonov A.M. tomonidan olib borilgan ushbu ilmiy tadqiqotda bank likvidligi masalasi kengroq – moliyaviy barqarorlik konsepsiyasi doirasida yoritilgan. Muallif O'zbekiston banklarida kredit portfeli hajmining ortishi bilan birga likvidlik ehtiyoji kuchayayotganini statistik tahlil asosida ko'rsatib bergan. Shuningdek, u banklar zaxira talablarini bajarishda qanday muammolarga duch kelayotganini va bu holat iqtisodiy siklning turli fazalarida qanday aks etishini tahlil qiladi. Qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanmaganligi ham likvidlik riskini oshiruvchi muhim omil sifatida ko'rsatilgan. Qurbonov, shuningdek, kreditlar va depozitlar o'rtasidagi muddat nomutanosibligini muhim tahdid sifatida

ta'riflaydi. Asarda berilgan takliflar qatorida tijorat banklarida “kontinjent likvidlik rejasi”ni joriy etish zarurati ko'rsatib o'tilgan. Ushbu maqola likvidlik va makrobarqarorlik o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni tushunish uchun muhim nazariy asos yaratadi.

Tursunov R.T. (2024). “Bank risklari ichida likvidlik riskini aniqlash va prognozlash uslublari” – “Bank ishi va moliya” jurnalining maxsus soni. Tursunov R.T. tomonidan olib borilgan bu ilmiy maqolada tijorat banklarida aynan likvidlik riskini aniqlash va prognozlash metodlari chuqur tahlil qilingan. Muallif ko'proq statistik va algoritmik modellardan foydalangan holda risklarni prognozlash imkoniyatlarini ko'rsatadi. Asosan regressiya tahlili, logit-modellar, GARCH-modellar va Machine Learning uslublari yordamida likvidlik risklarini aniqlash usullari keltiriladi. Maqolada ayniqsa kichik va o'rta banklar uchun tavsiya etilgan “likvidlik signal indikatorlari” tizimi o'z dolzarbligi bilan ajralib turadi. Tursunov, shuningdek, O'zbekiston bank tizimida real vaqtli likvidlik monitoring tizimining joriy etilishini zarur deb hisoblaydi. U ilgari surgan prognozlash algoritmlari – LSTM va Decision Tree usullari asosida modellashtirilgan holda, banklarning kelgusi likvidlik ehtiyojlarini oldindan ko'ra olish imkoniyatini beradi. Bu maqola maqola mavzusi doirasida eng ilg'or va zamonaviy uslubiy yondashuvni taqdim etadi.

TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI

Tadqiqot muammosi va uning dolzarbligi

Banklar moliyaviy tizimning yuragi hisoblanadi. Ularning asosiy funksiyalaridan biri – likvidlikni ta'minlashdir. Tijorat banklari uchun likvidlikni optimal darajada boshqarish nafaqat ularning barqaror faoliyatini ta'minlaydi, balki butun moliyaviy tizim barqarorligiga ham bevosita ta'sir qiladi. O'zbekiston bank sektorida so'nggi yillarda boshlangan islohotlar, jumladan, xorijiy investorlar uchun ochiqlik, banklar sonining ko'payishi, raqamlashtirish jarayonlari likvidlikni boshqarish tizimiga yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Aynan shuning uchun ushbu mavzuni chuqur o'rganish, mavjud muammolarni aniqlab, ular bo'yicha takliflar ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotda quyidagi savollar asosiy tahlil ob'ekti bo'lib xizmat qiladi:

- Tijorat banklarida likvidlik darajasini qanday aniqlash mumkin?
- Qanday indikatorlar va vositalar orqali likvidlik boshqariladi?
- O'zbekiston banklarida qo'llanilayotgan usullar qanchalik samarali?
- Xalqaro ilg'or tajribalardan qanday o'rganish mumkin?

Mazkur savollar asosida metodologik yondashuv shakllantiriladi.

Tadqiqot yondashuvi va metodikasi

Tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar asos qilib olindi:

1. Deskriptiv (tasviriy) tahlil – mavjud holatni baholash, likvidlik ko'rsatkichlarining zamonaviy shakllari va ularning O'zbekistondagi holatini tushuntirish.
2. Komparativ (taqqoslov) tahlil – O'zbekiston banklarida qo'llanilayotgan mexanizmlarni xorijiy bank tajribalari bilan solishtirish.
3. Statistik tahlil – asosiy moliyaviy ko'rsatkichlar asosida likvidlikni o'lchash, regressiya va korrelyatsiya usullari bilan bog'liqlikni aniqlash.
4. Me'yoriy hujjatlar tahlili – Markaziy bank va Basel III me'yorlari asosida yondashuvlarni baholash.
5. Ekspert intervyulari va holat tadqiqoti (case study) – tijorat banklari bilan olib borilgan suhbatlar va individual misollar asosida xulosalar chiqarish.

Likvidlikni tahlil qilish indikatorlari

Tijorat banklarida likvidlik darajasini o'lchash uchun xalqaro va milliy miqyosda quyidagi asosiy indikatorlar qo'llaniladi:

- LCR (Liquidity Coverage Ratio) – qisqa muddatli likvidlik talabini qondirish qobiliyatini ifodalaydi. Bu ko'rsatkich bir oy ichida yuzaga keladigan likvidlik ehtiyojini yuqori likvid aktivlar bilan ta'minlashga asoslangan.
- NSFR (Net Stable Funding Ratio) – uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan indikator.

- Kredit-depozit nisbati (Loan-to-Deposit Ratio) – bank tomonidan jalb qilingan resurslarning qanchalik darajada kreditlashga yo‘naltirilganini ko‘rsatadi.

- Gap-tahlil – aktiv va passivlar orasidagi muddatlar farqini o‘lchaydi, ya’ni likvidlik nomutanosibligini aniqlashga xizmat qiladi.

- Likvidlik bufer ko‘rsatkichi – favqulodda vaziyatlarda foydalanish mumkin bo‘lgan likvid aktivlar hajmi.

O‘zbekistonda 2020-yildan beri Basel III standartlariga bosqichma-bosqich moslashish amalga oshirilmoqda. Biroq, hali ham LCR va NSFR ko‘rsatkichlari barcha banklarda to‘liq joriy etilgan deb bo‘lmaydi.

O‘zbekiston tajribasida mavjud holat

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yil yakuniga qadar LCR bo‘yicha ko‘rsatkichlar ko‘plab banklarda 100% dan yuqori darajada bo‘lgan. Bu rasmiy jihatdan ijobiy ko‘rsatkich bo‘lsa-da, ichki tarkibini tahlil qilganda, ko‘plab banklar likvid aktivlar sifatida yuqori likvid emas, balki nomutanosib, bozor narxi o‘zgaruvchan aktivlarga tayanayotganini ko‘rish mumkin. Shuningdek, tijorat banklari o‘rtasida kredit-depozit nisbati yuqori darajada (90–95%) bo‘lib, bu holat likvidlikni xavf ostiga qo‘yadi.

Gap tahlili asosida esa O‘zbekiston banklarida passivlar qisqa muddatli, aktivlar esa uzoq muddatli bo‘lishi aniqlandi – bu esa likvidlik bosimini oshiradi. Bu yerda likvidlik nomutanosibligi, stress holatlarda banklarning tezkor resurs jalb qilish imkoniyatining pastligi muhim muammo sifatida qayd etiladi.

Likvidlikni boshqarishning ichki va tashqi mexanizmlari

Tijorat banklarida likvidlikni boshqarish mexanizmlarini ikki turga ajratish mumkin:

a) Ichki mexanizmlar:

- Aktiv va passivlarni muvofiqlashtirish (ALM) – bankning barcha aktiv va passivlarini tahlil qilish va ular o‘rtasidagi muddat, foiz, hajm muvozanatini saqlash.

- Likvidlik rejalashtirish – oylik, choraklik va yillik prognoz asosida likvidlik ehtiyojlarini aniqlash va uni qoplash strategiyasini ishlab chiqish.

- Stress-test o'tkazish – salbiy ssenariylar asosida likvidlikdagi potentsial muammolarni aniqlash.

- Likvid aktivlar portfeli shakllantirish – naqd pul, davlat obligatsiyalari, tez realizatsiya qilinadigan aktivlar.

b) Tashqi mexanizmlar:

- Markaziy bank orqali likvidlikni qo'llab-quvvatlash (repost operatsiyalari, "overnight" kreditlar)

- Banklararo bozorda resurs almashinuvi

- Xalqaro moliyaviy institutlar bilan likvidlik liniyalari

Mazkur mexanizmlar orqali banklar likvidlik bosimini pasaytirishi, qisqa muddatli moliyaviy uzilishlarni oldini olishi mumkin.

Bank ichki siyosatlarining roli

Ko'plab O'zbekiston banklarida likvidlik siyosati mavjud bo'lsa-da, bu siyosatlar ko'pincha umumiy, formal xarakterga ega. Yetarli darajada yangilanmagan, real holatni aks ettirmaydigan rejalashtirish hujjatlari mavjud. Yaxshi ishlab chiqilgan siyosat bankda quyidagi yo'nalishlarni qamrab olishi kerak:

- Likvidlik ehtiyojini qanday aniqlash kerakligi.

- Favqulodda holatlar uchun likvidlik strategiyasi.

- Kapital va likvidlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash printsiipi.

- Ichki audit va monitoring tizimlari.

Bank ichki audit xizmatlarining mustaqilligi va ularning likvidlik xavfini doimiy nazorat qilishi – zamonaviy boshqaruv yondashuvining muhim qismi bo'lib qolmoqda.

Xalqaro tajriba asosida likvidlik boshqaruvi usullari

Tijorat banklarida likvidlikni samarali boshqarish masalasi global miqyosda ham dolzarb hisoblanadi. Xususan, 2008-yilgi moliyaviy inqirozdan so'ng, bank tizimidagi likvidlik xavflarining oqibatlarini butun dunyo moliyaviy sektorini qayta ko'rib chiqishga majbur qildi. Bu jarayonda Basel III standartlari asosiy rol o'ynadi. Basel III

tomonidan tavsiya etilgan Likvidlik qamrov koeffitsienti (LCR) va Barqaror moliyalashtirish koeffitsienti (NSFR) ko'rsatkichlari orqali banklar qisqa va uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlashi lozim. Masalan, Germaniya tajribasida likvidlik boshqaruvi bankning strategik risk boshqaruvi bilan integratsiyalashgan. Har bir bank o'zining "Likvidlik risk profilini" ishlab chiqadi, bunda kutilmagan pul oqimlarining tahlili, stress-test natijalari va naqd oqimlar proektsiyasi asosiy rol o'ynaydi. Singapur, Avstraliya kabi davlatlarda esa, markaziy banklar tijorat banklarining likvidlik risklarini monitoring qilish uchun real vaqtli data-analitik tizimlardan foydalanadi. Bu tizimlar nafaqat mavjud likvidlik holatini, balki prognozlangan tavakkal darajalarini ham real vaqt rejimida ko'rsatib beradi.

O'zbekiston bank sektori uchun ushbu tajribalar o'rganilib, mahalliy sharoitga moslashtirilgan raqamli platformalarni joriy qilish orqali likvidlikni real vaqtda tahlil qilish imkoniyatlari yaratilishi zarur.

Zamonaviy texnologiyalarning o'rni

Bugungi kunda sun'iy intellekt (AI) va mashinali o'rganish (ML) algoritmlarining bank sektoriga tatbiq qilinishi likvidlikni boshqarishda inqilobiy yondashuvlar olib kirmoqda.

a) AI asosidagi prediktiv tahlil

Sun'iy intellekt yordamida banklar quyidagilarni amalga oshirishi mumkin:

- Mijozlarning tranzaksion faoliyatidan kelib chiqib, naqd pul oqimini prognoz qilish;
- Bozor sharoitlari, mijozlar harakati va global risk indikatorlariga qarab likvidlik ssenariylarini modellashtirish;
- Kredit portfeli va depozit harakati o'rtasidagi nomutanosiblikni avtomatik aniqlash.

Misol uchun, JPMorgan Chase va Wells Fargo banklari AI-drayvli likvidlik monitoring tizimlarini ishlab chiqib, real vaqtli riskni baholash tizimlarini joriy etgan. O'zbek bank sektorida hali bu jarayon boshlanish bosqichida bo'lsa-da, "Ipak Yo'li

Bank”, “Kapitalbank” kabi yirik banklar AI asosida kredit scoring va tranzaktsiyalarni monitoring qilish tizimlarini joriy etgan.

b) Big Data va analitik vositalar

Big Data vositalari banklarning har bir mijoz va operatsiya haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarini tahlil qilib, likvidlik oqimlariga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni aniqlash imkonini beradi. Ular, xususan:

- Depozitlar ko'chuvchanligini;
- Bozor rentabelligi va foiz stavkalariga sezuvchanlikni;
- Kreditlar kechikishi va defolt xavfini oldindan prognoz qiladi.

Bu vositalarning integratsiyasi bilan bank ichki siyosatlari ham statistik asosda takomillashtiriladi.

Stress-testlar va ssenariy modellash

Tadqiqot doirasida tajriba tariqasida O'zbekistonning ikki yirik tijorat banki – “Xalq Banki” va “OFB” (Orient Finans Bank) ma'lumotlari asosida stress-test ssenariylari ishlab chiqildi. Ular quyidagi ssenariylar asosida baholandi:

- Depozitlarning 20% qisqargan holatidagi likvidlik darajasi;
- Kredit portfelining 15% defoltga uchrashi;
- Markaziy bankning asosiy stavkasi 2%ga ko'tarilishi.

Ushbu ssenariylarda ko'p hollarda LCR va NSFR ko'rsatkichlari me'yordan pastlashgani kuzatildi. Bu esa real sektor va monetar muhitdagi o'zgarishlar banklar likvidligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi.

Shunga ko'ra, banklar muntazam ravishda turli stress holatlar bo'yicha “what if” modellar ishlab chiqishlari va ularni real strategik rejalar bilan bog'lashlari zarur.

Raqamli transformatsiya va bank ichki boshqaruvi

O'zbekiston tijorat banklari uchun likvidlikni boshqarish jarayonida raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi strategik zaruratga aylangan. Bugungi kunda quyidagi yo'nalishlarda transformatsiyalar boshlangan:

- ERP tizimlar orqali moliyaviy oqimlarni to'liq integratsiyalash;

- BI (Business Intelligence) platformalari orqali likvidlikka oid ko'rsatkichlarning vizual tahlili;
- Cloud computing asosida likvidlik ma'lumotlarini tezkor almashish;
- RPA (Robotic Process Automation) orqali likvidlik monitoring jarayonlarini avtomatlashtirish.

Mazkur yondashuvlar bank ichida strategik rejalashtirish, hisobotlarni avtomatlashtirish va qaror qabul qilish tezligini oshiradi.

Normativ-huquqiy baza va metodologik kamchiliklar

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2022–2025-yillardagi normativ hujjatlarida tijorat banklarining likvidlik boshqaruviga oid qator ko'rsatmalar berilgan. Ammo ba'zi metodologik muammolar quyidagicha:

- LCR va NSFR ko'rsatkichlari barcha banklar uchun majburiy darajada joriy qilinmagan;
- Stress-test o'tkazish metodologiyasi yagona shaklda emas;
- Riskni o'lchashda "standart formula" emas, banklar o'z metodikasiga asoslanadi – bu esa natijalarning solishtirilishini murakkablashtiradi;
- Ichki audit va nazorat tizimlari mustaqil faoliyat yuritmasdan, ko'pincha rahbariyat qarorlariga bo'ysunadi.

Bu holatlar mavjud tizimda institutsional islohotlar zaruratini ko'rsatadi.

Mahalliy banklar misolida ilg'or yondashuvlar

Qator banklar tomonidan ilg'or yondashuvlar joriy qilinmoqda:

- Hamkorbank – naqd oqimlar monitoringini real vaqt rejimida olib borish tizimini joriy qilgan;
- Asia Alliance Bank – ALM tizimini blokcheyn asosida sinovdan o'tkazmoqda;
- Tenge Bank – moliyaviy tavakkallarni AI orqali modellashtiruvchi loyiha boshlagan;
- Agrobank – depozitlar ko'chuvchanligini prognoz qilish tizimini joriy qilgan.

Bu tajribalar, agar tizimli tarzda metodologik asoslar bilan bogʻlansa, respublika miqyosida likvidlikni barqaror boshqarishga xizmat qiladi.

Xulosa metodologik jihatdan

Tadqiqotlar metodologiyasi asosida quyidagi umumiy xulosalar chiqarildi:

- Likvidlikni boshqarish jarayoni faqat moliyaviy koʻrsatkichlar bilan cheklanmasdan, texnologik, boshqaruv, institutsional va meʼyoriy jihatlar bilan integratsiyalashgan boʻlishi kerak;
- AI, ML, Big Data texnologiyalari banklar faoliyatining ajralmas qismiga aylanishi va ularni normativ tizimda tan olish zarur;
- Basel III talablarini toʻliq joriy qilish, barcha banklar uchun stress-test metodikasini standartlashtirish kerak;
- Ichki siyosatlar faqat formal hujjat boʻlib qolmasdan, amaliyotda muntazam tahlil va yangilanishga asoslangan boʻlishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa

Tijorat banklarida likvidlikni boshqarish bugungi kunda nafaqat banklarning oʻz faoliyatini barqarorlashtirish, balki butun moliyaviy tizimning barqarorligini taʼminlashda muhim ahamiyatga ega. Oʻzbekistonda tijorat banklarining likvidlik boshqaruvi, ayniqsa, 2020-yildan boshlab, raqamli transformatsiya, stress-testlar va zamonaviy metodologiyalarni joriy qilish orqali sezilarli darajada oʻzgargan. Shunga qaramay, tizimda mavjud boʻlgan baʼzi kamchiliklar, xususan, normativ-huquqiy baza va metodologik yondashuvlar, yuqori darajadagi stress testlarni joriy qilish zaruratini koʻrsatmoqda. Oʻzbekiston banklarida likvidlikni boshqarish jarayonida koʻplab banklar, ayniqsa yirik tijorat banklari, xalqaro tajribalarni hisobga olgan holda oʻz ish faoliyatlarini optimallashtirishga intilmoqda. Lekin baʼzi holatlarda, likvidlikni boshqarish jarayonlari faqat anʼanaviy usullar asosida amalga oshirilmoqda, bu esa banklarning tezkor vaziyatlarga javob berish imkoniyatini cheklaydi. Shuningdek, Markaziy bank tomonidan koʻrsatilayotgan qoʻllab-quvvatlash choralari, likvidlik mexanizmlarini yaxshilashga qaratilgan boʻlsa-da, hali ham banklar orasida likvidlikni

boshqarishning bir xilda va samarali amalga oshirilishi ustida ishlash kerak. Shu nuqtada, yuqori samarali va real vaqt rejimida likvidlikni boshqarishning raqamli tizimlari muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida likvidlikni boshqarish, banklarning o'zaro raqobatbardoshligini oshirish, global bozor bilan raqobat qilish, va, nihoyat, milliy moliya tizimining barqarorligini ta'minlash uchun mustahkam va zamonaviy metodologiyalarni talab qiladi.

Takliflar

Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish. O'zbekiston tijorat banklarining likvidlik boshqaruvini yanada samarali qilish uchun avvalo normativ-huquqiy bazani rivojlantirish zarur. Basel III standartlarini barcha tijorat banklari uchun majburiy tarzda joriy etish, likvidlikni baholashda umumiy mezonlarni yaratish va stress-test metodologiyasini yagona formatda ishlab chiqish kerak. Markaziy bankning tahliliy platformalarini kuchaytirish va barcha banklarning likvidlik holatini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatlarini yaratish muhim hisoblanadi.

Raqamli tizimlarni joriy etish. Tijorat banklarida likvidlikni boshqarishning samaradorligini oshirish uchun raqamli tizimlar, masalan, AI, ML va Big Data asosida ishlovchi tizimlar orqali, likvidlikning prognozlarini avtomatlashtirish va aniq tahlillarni amalga oshirish zarur. Raqamli transformatsiya nafaqat tezkor qarorlar qabul qilishni ta'minlaydi, balki banklarning likvidlik ehtiyojlarini va qiyin sharoitlardagi holatlarini ham oldindan baholash imkonini beradi.

Stress-test va ssenariy modellari. Banklarning likvidlikni boshqarishda stress-testlarning va ssenariy modellarning roli yanada oshmoqda. O'zbekiston banklari, ayniqsa, kichik va o'rta banklar, stress-testlarni va turli ssenariylarni doimiy ravishda o'tkazishlari kerak. Bu orqali banklar o'z resurslarini qanday taqsimlash kerakligi, qanday holatlarda qo'shimcha likvidlikka ehtiyoj borligini oldindan bilishlari mumkin. Stress-testlarni boshqarish metodologiyasini o'zgartirib, ular banklar uchun mustahkam va zaruriy boshqaruv vositasiga aylanishi kerak.

Ichki siyosatlarni kuchaytirish. Banklar o'z ichki siyosatlarida likvidlikni boshqarish bo'yicha yangi metodologiyalarni qabul qilishlari kerak. Banklar ichida,

masalan, ALM (Aktiv-Liabiliti Management) tizimini kuchaytirish va aktivlar hamda passivlar o'rtasida muvozanatni saqlashga oid siyosatlarini yangi zamon talablariga moslashtirish lozim. Ichki audit va nazorat tizimlarining mustaqilligi va ularning likvidlikni tahlil qilishda ishtirokini ta'minlash bankning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Raqobatbardoshlikni oshirish uchun innovatsiyalar. Tijorat banklarining likvidlikni boshqarish strategiyasini rivojlantirish uchun innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish zarur. Bunga, masalan, blokcheyn texnologiyasini qo'llash orqali likvidlik ko'rsatkichlarini yanada yaxshilash, moliyaviy operatsiyalarni tezlashtirish va xarajatlarni kamaytirish mumkin. Shuningdek, banklar o'rtasidagi ko'p tomonlama hamkorlik va resurslarni birlashtirish orqali likvidlikni optimal boshqarish tizimini yaratish mumkin.

Banklararo hamkorlik va moliyaviy makrobarqarorlikni ta'minlash. Tijorat banklarining likvidlik boshqaruvi faqat banklar doirasida emas, balki butun moliyaviy tizimni barqarorlashtirish uchun kengaytirilgan yondashuvni talab qiladi. Banklar o'rtasidagi hamkorlik va ma'lumot almashish mexanizmlarini kuchaytirish, moliyaviy krizislarni boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Banklararo likvidlik yordam liniyalari, bir-biriga qarz olish va mablag'larni almashish kabi mexanizmlar banklarning moliyaviy salohiyatini oshiradi.

Mijozlar va bozorni tushunish. Banklar likvidlikni boshqarishdan tashqari, mijozlarning depozitlaridagi harakatlarni va bozor sharoitlaridagi o'zgarishlarni chuqur tahlil qilishlari lozim. Mijozlarning harakatlaridagi tahlil banklarga yaxshiroq prognoz qilish va likvidlikni samarali boshqarish imkoniyatini beradi. Mijozlar segmentatsiyasini amalga oshirish va har bir guruh bo'yicha alohida strategiyalar ishlab chiqish nafaqat likvidlikni boshqarish, balki mijozlar bilan ishlash sifatini ham oshiradi.

Tijorat banklarida likvidlikni boshqarishning samaradorligini oshirish uchun yuqoridagi takliflar asosida tizimli islohotlar amalga oshirilishi kerak. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun faqat normativ-huquqiy bazani rivojlantirish,

balki texnologik, institutsional va boshqaruv jihatlarini birlashtirgan holda, yangi usullarni joriy etish talab etiladi. Markaziy bankning qo‘llab-quvvatlashi, banklararo hamkorlik, raqamli tizimlar va innovatsion yondashuvlar bank sektorining barqarorlik darajasini yanada oshiradi va O‘zbekistonning moliyaviy tizimining global bozor bilan raqobatbardoshligini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shapiro, J. (2023). "Liquidity Risk Management: Key Concepts and Tools in Banking." *Financial Services Review*, 45(2), 117-132.
2. Jokhanov, K. (2022). "Banklarda Likvidlikni Boshqarish: O‘zbekistonning Milliy Xususiyatlari." *Moliyaviy Tahlil va Hisoboti*, 21(4), 205-218.
3. Markov, A., & Kuznetsov, R. (2024). "Global Banking Systems and Liquidity Risk: Comparative Analysis." *International Journal of Banking and Finance*, 36(1), 78-92.
4. Kamalov, S. (2025). "Raqamli Bank Boshqaruvi va Likvidlik: Texnologiyalar va Yondashuvlar." *O‘zbekistonning Moliyaviy Tizimi*, 12(3), 45-58.
5. Kaplan, M., & Gupta, R. (2022). "Liquidity Management in Emerging Economies: Challenges and Strategies." *Journal of Emerging Markets Finance*, 8(2), 101-114.
6. Azimov, A. (2023). "Likvidlikni Tahlil Qilishning Innovatsion Yondashuvlari." *Tijorat Banklari va Raqamli Innovatsiyalar*, 5(2), 56-69.